

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Анотація. У статті увага приділена джерелам з вивчення питань національних партій у складі УЦР. За традиційною схемою класифікації наявний масив джерел поділяється на неопубліковані та опубліковані джерела. Основна увага була зосереджена на двох центральних державних архівах – Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). До групи опублікованих джерел відносяться збірники документів, матеріали тогочасної преси та мемуари. Значний інформативний матеріал зібрано у різноманітних збірниках документів, які виходили в різний хронологічний проміжок. Тут можна виділити кілька підгруп: збірники документів із історії революції, що вийшли в радянський період; збірники документів із історії Української революції; збірники документів політичних партій; хрестоматії з історії України. Цінним джерелом є тогочасна преса. Характеризуючи цю групу джерел також можна виділити кілька підгруп: офіційні видання Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату; партійна преса; непартійна преса. Важливим джерелом для дослідження діяльності партійних фракцій національних меншин у Центральній Раді є джерела особового походження – щоденники, мемуари та спогади активних учасників революційних подій. Зокрема, В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Ковалевського, А. Гольденвейзера, П. Мілюкова, О. Керенського, І. Церетелі та ін.

Ключові слова: партії, архівні справи, фонд, мемуари, періодичні видання, Українська Центральна Рада, збірники документів.

Dovgalets Oksana

Rivne Medical Academy

POLITICAL PARTIES OF NATIONAL MINORITIES IN THE CENTRAL COUNCIL OF UKRAINE: SOURCE BASE

Summary. In the article, attention is paid to the sources for the study of issues of national parties as part of the UCR. According to the traditional classification scheme, the existing array of sources is divided into unpublished and published sources. The main attention was focused on two central state archives – the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CDAVO of Ukraine) and the Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CDAGO of Ukraine). The group of published sources includes document collections, contemporary press materials and memoirs. Considerable informational material is collected in various collections of documents that were published in different chronological periods. Several subgroups can be distinguished here: collections of documents on the history of the revolution published in the Soviet period; collections of documents on the history of the Ukrainian revolution; collections of documents of political parties; textbooks on the history of Ukraine. A valuable source is the contemporary press. Characterizing this group of sources, several subgroups can also be distinguished: official publications of the Ukrainian Central Rada and the General Secretariat; party press; non-party press. An important source for researching the activities of party factions of national minorities in the Central Rada are sources of personal origin – diaries, memoirs and memories of active participants in revolutionary events. In particular, V. Vinnichenko, M. Hrushevskiy, D. Doroshenko, M. Kovalevskiy, A. Goldenweiser, P. Milyukov, O. Kerenskiy, I. Tsereteli, and others. A rich factual material is contained in the funds of the Center for the Study of Ukraine. First of all, these are the funds of the governing bodies of the Central Rada. One of the main funds used is F. 1115 – Fund "Ukrainian Central Rada". This fund stores the minutes of general sessions of the Central Rada and meetings of the Small Rada and the General Secretariat. The study of these protocols made it possible to analyze the structure of the Central Rada, to single out its constituent elements – factions of the All-Russian, Jewish, and Polish parties.

Keywords: parties, archival files, fund, memoirs, periodicals, Ukrainian Central Rada, collections of documents.

Постановка проблеми. Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю вивчення джерельної бази діяльності політичних партій національних меншин у складі Української Центральної Ради. Окремою складовою виступає завдання систематизувати та класифікувати корпус джерел з історії діяльності політичних партій національних меншин у складі Української Центральної Ради. У роботі були використані неопубліковані документи двох центральних державних архівів – Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними та закордонними дослідниками зроблено значний внесок у вивчення проблем, пов'язаних із діяльністю політичних партій національних меншин у період Центральної Ради. Водночас, їхня робота у складі УЦР не стала предметом окремого комплексного спеціального дослідження. Зокрема слід виділити праці А. Гриценко [48], О. Реєнта [51], В. Солдатенка [52–56], В. Верстюка [47], Р. Пирого [50], О. Любовець [49].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Доцільним завданням виступає аналіз стану джерельної бази досліджуваного питання та існуючих фондів України,

а також зарубіжним джерелам, що є маловивченим на сьогодні.

Мета статті: окреслити основні напрями діяльності фракцій партій національних меншин у Центральній Раді та прослідкувати еволюцію в ставленні до Центральної Ради та проблем українського державотворення з боку національних партій.

Виклад основного матеріалу. Критичне осмислення досвіду взаємостосунків і співпраці державних органів із партіями національних меншин, аналіз їхніх здобутків, уроків і прорахунків може допомогти в процесі налагодження стосунків між державою та національними групами на сучасному етапі, конструктивно вирішити сучасні міжнаціональні проблемні питання. Джерела з досліджуваної теми дають незаперечну можливість відтворити картину діяльності політичних партій національних меншин у складі УЦР. Опрацьована джерельна база є достовірною, репрезентованою й достатньою для якомога повного розкриття поставленої мети та завдань даного дисертаційного дослідження. Джерельною базою даного питання стали документи та матеріали різного походження. Можна виділити кілька основних груп джерел, з яких бралася інформація та факти під час дослідження (рис. 1).

За традиційною схемою класифікації наявний масив джерел поділяється на неопубліковані та опубліковані джерела.

Багатий фактологічний матеріал містять фонди ЦДАВО України. Насамперед, це фонди керівних органів Центральної Ради. Одним із основних фондів, що були використані, є Ф. 1115 – Фонд «Українська Центральна Рада». У цьому фонді зберігаються протоколи загальних сесій Центральної Ради та засідань Малої Ради та Генерального Секретаріату [3–4]. Вивчення цих протоколів дозволило проаналізувати структуру Центральної Ради, виокремити її складові елементи – фракції загальноросійських, єврейських та польських партій. Аналіз матеріалів засідань Центральної Ради та Малої Ради надав можливість відтворити процес українського державотворення й участь у ньому політичних партій національних меншин, з'ясувати позицію кожної окремої партії під час голосування та прийняття певних рішень. Ці матеріали розкривають ставлення партій національних меншин до Центральної Ради, Генерального Секретаріату, до вимог українського національно-визвольного руху. Також у даному фонді зберігаються матеріали, документи, закони та законопроекти, ухвалені Центральною Радою [2].

Розкрити основні напрями урядової політики щодо національних меншин допомогло використання матеріалів наступних фондів: Ф. 1063 – Фонд «Генеральне секретарство Української Центральної Ради (1917–1918)» [1], Ф. 1064 – Фонд «Рада Міністрів Української

Держави (1918)» [1], Ф. 3690 – Фонд «Державний контроль Української Народної Республіки (1917–1918)» [5]. Доповнюють інформацію щодо діяльності конкретних національних секретарств документи фондів: Ф. 1748 – Фонд «Генеральне секретарство з єврейських справ Української Народної Республіки (1917–1918)» [6], Ф. 1854 – Фонд «Міністерство у єврейських справах Української Держави (1918)» [7], Ф. 2225 – Фонд «Міністерство польських справ Української Держави (1918)» [8], Ф. 2592 – Фонд «Генеральне Секретарство національних справ Української Центральної Ради (1917–1918)» [9]. Аналіз матеріалів перерахованих фондів розкрив особливості співпраці між українськими урядовими партіями та партіями національних меншин і показав рівень підтримки останніх державної політики в питаннях національного будівництва.

В процесі роботи над темою дослідження було використано також Ф. 4656 – Фонд «Киевская организация Российской социал-демократической рабочей партии (объединенных) меньшевиков г. Киев» [10].

Матеріали з історії діяльності загальноросійських і єврейських політичних партій містять фонди ЦДАГО України.

Відомості про РСДРП обох течій – більшовицької та меншовицької – розміщені у фондах Ф. 57 – Фонд «Колекція документів з історії Комуністичної партії України» [11], Ф. 265 – Фонд «Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків)» [12] та ін.

В архіві маютьсся документи ще однієї загальноросійської партії – Партії народної свободи. У Ф. 268 – Харківський губернський і міський комітети Партії народної свободи – зібрані матеріали щодо діяльності одного з трьох основних центрів кадетів в Україні [13].

У ЦДАГО України маєтьсся окремий фонд, де зберігаютьсся матеріали з історії єврейських політичних партій: Ф. 41 – Єврейські політичні партії та організації. У фонді сформовані справи з окремих партій. Зокрема, Бунду, Єврейської робітничої партії соціалістів-територіалістів, Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, Єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей Ціон», партії сіоністів. Ознайомлення з документами фонду дозволило з'ясувати позицію партій щодо основних питань революції, їхнє ставлення до українського національно-визвольного руху, а також чисельність та регіональне представництво партійних осередків [14].

Знайомство з вищезазначеними фондами центральних архівів України допомогло розкрити політичні платформи партій національних меншин; з'ясувати чисельність партійних організацій, їх соціальний склад та регіональне розташування.

До категорії неопублікованих джерел відносятьсся й матеріали Інституту рукопису Націо-

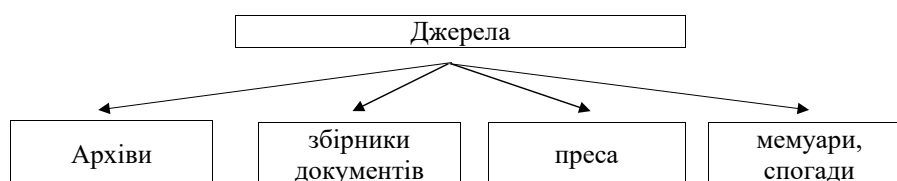

Рис. 1.

нальної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Зокрема, у фонді Х «Всеукраїнська академія наук» зберігаються спогади С. Добжинського «Польська контрреволюція на Україні». Автор також ознайомився з фондом XI «Шелухін С.». Безпосередньо до теми дослідження відноситься справа 3382 «Українська Народна Республіка. Діяльність департаментів Міністерства польських справ: освіти, національного самоврядування та загальних справ. 1917–1918 рр.» [15].

До групи опублікованих джерел відносяться збірники документів, матеріали тогочасної преси та мемуари.

Значний інформативний матеріал зібрано у різноманітних збірниках документів, які виходили в різний хронологічний проміжок. Тут можна виділити кілька підгруп:

- збірники документів із історії революції, що вийшли в радянський період;
- збірники документів із історії Української революції;
- збірники документів політичних партій;
- хрестоматії з історії України.

Збірники документів, які вийшли в радянський період, формувалися за жорсткими ідеологічними критеріями, переважно там зібрані матеріали, що стосуються партії більшовиків та перемози «Великої Жовтневої революції» [31; 32; 36]. Використання цих збірників можливе лише за умов відкидання ідеологічного навантаження. Значним фактологічним матеріалом наповнено видання «1917 год на Киевщине: хроника событий», створено на основі зібрання фактів про революційні події 1917 [16].

Одними з основних джерел, які були використані під час написання дисертаційної роботи є збірники документів із історії Української революції. Насамперед, це двохтомник «Українська Центральна Рада: Документи і матеріали» [39–40]. У збірнику подано протоколи сесій Центральної Ради, засідань Малої Ради та Генерального Секретаріату, а також тексти ухвалених цими державними органами різноманітні постанови, звернення, циркуляри, декларації і т.п. Для висвітлення теми дослідження першочергове значення мають саме протоколи засідань, адже їхнє вивчення дало змогу проаналізувати позицію партій національних меншин під час прийняття тих чи інших рішень, зрозуміти особливості їхнього сприйняття подій Української революції та мотивацію ставлення до процесів відродження української державності.

У роботі також були використані документи, вміщені в збірнику «Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали» [17].

З метою аналізу політичних платформ партій національних меншин використовувалися збірники документів партій [18–19]. Ці збірники містять партійні програмні документи, резолюції та постанови різних партійних форумів.

За роки незалежності України вийшла з друку значна кількість різноманітних хрестоматій, де зібрані документи з різних історичних періодів, зокрема, й періоду Української революції [20].

У роботі використовувалася й література довідкового характеру. Зокрема, енциклопедичний довідник «Великий Жовтень і громадянська війна

на Україні». Також інформація бралася з електронних енциклопедій, зокрема, «Электронная еврейская энциклопедия» [21] та ін.

Цінним джерелом є тогочасна преса. Характеризуючи цю групу джерел також можна виділити кілька підгруп:

- офіційні видання Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату;
- партійна преса;
- непартійна преса.

Офіційна преса є цінним джерелом щодо висвітлення результатів роботи державним структур. Так вивчення матеріалів, що друкувалися на шпальтах «Вістей з Української Центральної Ради» [22] та «Вісника Генерального Секретаріату Української Народної Республіки» [23], дало можливість прослідкувати динаміку формування основних напрямів урядової політики в національному питанні.

Багата на фактологічний матеріал періодика політичних партій. Практична кожна провідна політична партія видавала в роки революції власні періодичні органи. Численні періодичні видання мали загальноросійські партії. Було опрацьовано журнали та газети керівних партійних органів партії кадетів: «Вестник партии Народной Свободы» [24]; російських есерів: журнал «Партийные известия партии эсеров» [25], Центральный орган эсеров «Новое дело» [26], органи Київської організації есерів «Воля народа» [27], Харківської – «Земля и воля» [28], Катеринославської – «Трудовой народ» [29]; меншовиків: журнал «Партийные известия ЦК РСДРП» [30], органи Київського комітету РСДРП(м) – «Знамя труда» [31], Харківського – «Социал-демократ» [32], Одеського – «Южный рабочий» [33] та ін.

Мали свої періодичні видання й єврейські та польські партії, які видавалися як російською, так і польською та єврейською мовами. Автор ознайомився з матеріалами органу районного комітету Бунду для Катеринославської, Харківської, Таврійської губерній та Донської області «Наше слово» що виходив російською мовою, а також з польською газетою «Dzeinnik Kijowski» [34]. На сторінках партійної преси друкувалися матеріали та рішення партійних з'їздів і конференцій, оприлюднювалися документи програмного характеру, а також висвітлювалася діяльність представників партій національних меншин у складі Центральної Ради, Малої Ради та Генерального Секретаріату.

Суттєве доповнення інформації щодо діяльності політичних партій національних меншин дали матеріали формально непартійної преси. Зокрема, «Киевлянин» [37], «Киевская мысль» [35–36], «Последние новости» [38] та ін. Висвітлюючи поточні суспільно-політичні події, ці газети друкували повідомлення щодо різноманітних партійних заходів, відозви та рішення вищих партійних органів, інформацію з місць про діяльність регіональних осередків тої чи іншої партії, а також інформацію про роботу державних органів влади.

Важливим джерелом для дослідження діяльності партійних фракцій національних меншин у Центральній Раді є джерела особового походження – щоденники, мемуари та спогади активних учасників революційних подій. Їх також можна поділити на спогади українських по-

літичних діячів та членів політичних партій національних меншин.

Насамперед, це спогади та щоденники відомих діячів українського національно-визвольного руху – В. Винниченка [40], М. Грушевського [39], Д. Дорошенка [41], М. Ковалевського [42] та ін. Вони органічно доповнюють охарактеризовані у попередньому параграфі праці, відзначаючись більшою емоційністю та суб'єктивністю.

Істотне значення для розуміння позицій національних партій доби Центральної Ради мають мемуари та щоденники їхніх лідерів. Зокрема, А. Гольденвейзера [43], П. Мілюкова [44], О. Керенського [45], І. Церетелі [46].

Ці джерела цінні тим, що написані через незначний проміжок часу після подій, учасниками яких були їхні автори, тому там відтворено атмосферу тогочасного політичного життя. Попри певне суб'єктивне висвітлення подій, в цих роботах зібрано документи політичних партій, охарактеризовано їхню позицію під час роботи сесій Центральної Ради та засідань Малої Ради.

Висновок. Отже, опрацьована джерельна база є достовірною, репрезентованою й достатньою для якомога повного розкриття поставленої мети та завдань даного дисертаційно-

го дослідження. У процесі роботи використані джерела, які мають різне походження, ступень об'єктивності і повноту інформативності стосовно досліджуваних проблем. До групи опублікованих джерел відносяться збірники документів, матеріали тогочасної преси та мемуари. Значний інформативний матеріал зібрано у різноманітних збірниках документів, які виходили в різний хронологічний проміжок. Тут можна виділити кілька підгруп: збірники документів із історії революції, що вийшли в радянський період; збірники документів із історії Української революції; збірники документів політичних партій; хрестоматії з історії України. Цінним джерелом є тогочасна преса. Характеризуючи цю групу джерел також можна виділити кілька підгруп: офіційні видання Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату; партійна преса; непартійна преса. У сукупності вони складають репрезентативний комплекс джерел. Критичне використання всього комплексу джерел дозволяє неупереджено, об'єктивно і достовірно відтворити діяльність політичних партій національних меншин в Українській Центральній Раді, показати склад партійних фракцій та їхній вплив на роботу Центральної Ради та Малої Ради.

Список літератури:

1. Фонд 1063. Генеральне секретарство Української Центральної Ради. 1917–1918. Опис 3. Спр. 1. Протоколи і журнали засідань Генерального Секретаріату Центральної Ради (3/ IX.1917 – 29/XII.1917).
2. Фонд 1115. Українська Центральна Рада. Опис 1. Спр. 1. Постанови Центральної Ради та її Комітету про затвердження інструкції про Комісію для підготовки статуту автономії України, компетенцію та склад Комітету Центральної Ради, склад Генерального Секретаріату та його статут: витяги з протоколів засідань, обіжники, законопроекти та закони, проект Конституції УНР; статут канцелярії Центральної Ради; тимчасовий земельний закон (11 травня – 2 квітня 1918 р.).
3. Спр. 20. Протоколи засідань Української Центральної Ради (27 липня – 10 квітня 1917 р.).
4. Спр. 26. Протоколи засідань Генерального Секретаріату УНР (15 листопада 1917 – 3 січня 1918 рр.).
5. Фонд 3690. Державний контроль Української Народної Республіки. Опис 1. Спр. 3. Протоколи (журнали) засідань Генерального Секретаріату Центральної Ради (без дати).
6. Фонд 1748. Генеральне секретарство з єврейських справ (1917–1918). Опис 1. Спр. 3. Черновик інструкції о назначений товарищей Генерального Секретаря по национальным делам и их функции (1 сентября – 25 октября 1917 г.).
7. Фонд 1854. Міністерство по єврейським справам 1918 р. Опис 1. Спр. 17. Тезиси к законопроект. Местные учреждения еврейского Национального союза на Украине (1918 г.).
8. Фонд 2225. Міністерство польських справ Української держави (1918). Опис 1. Спр. 21. Протокол наради представників інформаційних відділів Міністерства Української Народної Республіки. Відомість про персональний склад Міністерств Торгу і промисловості та листування інформаційного і фінансового характеру; пояснюючі записки до штатів Міністерства польських справ (9 квітня 1918 – 1 липня 1918 р.).
9. Фонд 2592. Генеральне Секретарство національних справ Української Центральної Ради (1917–1918). Опис 1. Спр. 2. Журнали засідань Генерального Секретаріату (8 червня 1917 – 8 січня 1918 рр.).
10. Фонд 4656. Киевская организация Российской социал-демократической рабочей партии (объединенных) меньшевиков г. Киев) Опис 1. Спр. 1. Уставы Киевской областной и городской организации, программы партий, мандаты, списки членов организации и другие документы организации (1917–1918 гг.).
11. Фонд 57. Документи періоду підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни в Україні. Опис 2. Спр. 8. Справка об организациях РСДРП на Украине и их количественный состав.
12. Фонд 265. Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків). Одеський комітет (1917–1919). Опис 1. Спр. 15. Програма партії «Народної свободи» та вирізки з газет з питань програми та тактики партії (1917–1918 рр.).
13. Фонд 268. Харківський губернський і міський комітети партії Народної свободи (1917–1919). Опис 1. Спр. 1. Протоколи засідань Одеського комітету РСДРП(м) (7.03.1917 – 24.01.1918).
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Фонд 41. Єврейські політичні партії і організації. Опис 1. Спр. 4. Програма Бунда по национальному вопросу платформе (1917 г.).
15. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Фонд XI. Шелухін С. Спр. 3382. Українська Народна Республіка. Діяльність департаментів Міністерства польських справ: освіти, національного самоврядування та загальних справ. 1917–1918 рр.
16. 1917 год на Киевщине: хроника событий / сост.: А. Иргизов и др.; под ред. В. Манилова. Киев : Гос. изд-во Украины, 1928. 583 с.
17. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року : док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 1024 с.
18. Документы по истории и культуре евреев в архивах Киева : Путеводитель / Науч. ред.-сост.: Е. И. Меламед, М. С. Куповецкий; Государственный комитет архивов Украины, Рос. гос. гуманитар. ун-т, Еврейская теологическая семинария. Киев: Дух і Літера, 2006. 752 с.

19. Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX–XX століття. Документи і матеріали. Київ : НАН України, 2002. 280 с.
20. Історія України : Хрестоматія : У 2-х ч. Вид. 2-е, перероб. і доп. / Упоряд. С. М. Клапчук та ін. Київ : ІЗМН, 1996. Ч. 2. 336 с.
21. Бунд // Электронная еврейская энциклопедия. URL: <http://eleven.ort.org/jews-of-russia-and-ussr/jewish-movements-parties-organizations/10791/>
22. Вісті з Української Центральної Ради. Київ, 1917.
23. Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. Київ, 1917–1918.
24. Вестник партии Народной Свободы. Петроград, 1917.
25. Партийные известия партии эсеров. Петроград, 1917.
26. Новое дело. Киев, 1917.
27. Воля народа. Киев, 1917.
28. Земля и воля. Харьков, 1917.
29. Трудовой народ. Катеринослав, 1917.
30. Партийные известия ЦК РСДРП. Киев, 1917.
31. Знамя труда. Киев, 1917.
32. Социал-демократ. Харьков, 1917.
33. Южный рабочий. Одеса, 1917.
34. Dziennik kijowski. 1917.
35. Киевская мысль. Киев, 1917.
36. Киевская мысль. Киев, 1918.
37. Киевлянин. Киев, 1917.
38. Последние новости. Київ, 1917.
39. Грушевський М. Статті, спогади, документи і коментарі. *Записки НТШ*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. 238 с.
40. Винниченко В. Щоденник : У 2-х т. Едмонт – Нью-Йорк, 1980–1983.
41. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле 1914–1920 : В 4-х ч. Мюнхен, 1969.
42. Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. Інсбург, 1960. 720 с.
43. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1920 гг.). С. 1–35.
44. Милуков П. Н. Воспоминания. М., 2001. 638 с.
45. Керенський А. Ф. Россия на историческом повороте. Мемуари. М. : Республика, 1993. 384 с.
46. Церетели И. Г. Воспоминания о Февральской революции : В 2-х тт. Париж, 1963.
47. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник // В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко. Київ: НАН України, 1998. 254 с.
48. Гриценко А. П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 – початок 1919 рр.). Київ, 1993. 101 с.
49. Любовець О. М. Загальноросійські політичні партії навесні 1917 р.: політична платформа та регіональне представництво. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2017. Вип. 51. С. 71–76.
50. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 31–58.
51. Реент О. П. Ставлення пролетаріату України до Центральної Ради. *Український історичний журнал*. 1994. № 4. С. 3–18.
52. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). Київ : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1999. 508 с.
53. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис : монографія. Київ : Либідь, 1999. 976 с.
54. Солдатенко В. Ф. Україна: 1917 рік. Київ : КРІОН, 2012. 211 с.
55. Солдатенко В. Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917–1920 рр. Київ : Наукова думка, 2017.
56. Солдатенко В. Ф. Революційні альтернативи 1917 року й Україна / В. Ф. Солдатенко, О. М. Любовець. Київ : Наукова думка, 2010. 320 с.

References:

1. Fund 1063. General Secretariat of the Ukrainian Central Rada. 1917–1918. Description 3. Issue 1. Minutes and journals of meetings of the General Secretariat of the Central Rada (Z/ IX.1917 – 29/XII.1917).
2. Fund 1115. Ukrainian Central Council. Description 1. Question 1. Resolutions of the Central Rada and its Committee on the approval of the instructions on the Commission for the preparation of the charter of autonomy of Ukraine, the competence and composition of the Committee of the Central Rada, the composition of the General Secretariat and its charter: extracts from the minutes of meetings, circulars, draft laws and laws, the draft Constitution of the Ukrainian People's Republic; the statute of the office of the Central Rada; temporary land law (May 11 – April 2, 1918).
3. Ref. 20. Minutes of meetings of the Ukrainian Central Council (July 27 – April 10, 1917).
4. Ref. 26. Minutes of meetings of the General Secretariat of the Ukrainian People's Republic (November 15, 1917 – January 3, 1918).
5. Fund 3690. State control of the Ukrainian People's Republic. Description 1. Spr. Z. Minutes (journals) of meetings of the General Secretariat of the Central Rada (no date).
6. Fund 1748. General Secretariat for Jewish Affairs (1917–1918). Description 1. Spr. 3. Draft instructions on the appointment of comrades of the General Secretary for national affairs and their functions (September 1 – October 25, 1917).
7. Fund 1854. Ministry of Jewish Affairs 1918. Description 1. Spr. 17. Abstracts of the draft law. Local offices of the Jewish National Union in Ukraine (1918).
8. Fund 2225. Ministry of Polish Affairs of the Ukrainian State (1918). Description 1. Spr. 21. Minutes of the meeting of representatives of the information departments of the Ministry of the Ukrainian People's Republic. Information on the personnel of the Ministries of Trade and Industry and correspondence of an informational and financial nature; explanatory notes to the staff of the Ministry of Polish Affairs (April 9, 1918 – July 1, 1918).
9. Fund 2592. General Secretariat of National Affairs of the Ukrainian Central Rada (1917–1918). Description 1. Issue 2. Journals of meetings of the General Secretariat (June 8, 1917 – January 8, 1918).

10. Fund 4656. Kyiv Organization of the Russian Social Democratic Working Party (United) Mensheviks, Kyiv) Description 1. Issue 1. Statutes of the Kyiv regional and city organization, party programs, mandates, lists of organization members and other organization documents (1917–1918).
11. Fund 57. Documents of the period of preparation and conduct of the Great October Socialist Revolution and the civil war in Ukraine. Description 2. Ref. 8. Report on organizations of the RSDLP in Ukraine and their quantitative composition.
12. Fund 265. Russian Social Democratic Labor Party (Mensheviks). Odessa Committee (1917–1919). Description 1. File. 15. Program of the "People's Freedom" party and clippings from newspapers on issues of the party's program and tactics (1917–1918).
13. Fund 268. Kharkiv provincial and city committees of the People's Freedom Party (1917–1919). Description 1. File. 1. Minutes of meetings of the Odessa Committee of the RSDLP(m) (March 7, 1917 – January 24, 1918).
14. Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CSAGO of Ukraine). Fund 41. Jewish political parties and organizations. Description 1. Issue 4. The Bund's program on the national question platform (1917).
15. Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi. Foundation XI. Sheluhin S. Spr. 3382. Ukrainian People's Republic. Activities of the departments of the Ministry of Polish Affairs: Education, National Self-Government and General Affairs. 1917–1918.
16. 1917 in Kyiv region: chronicle of events (1928) / comp.: A. Irgizov and others; under the editorship V. Manilova. Kyiv: Gos. publishing house of Ukraine, 583 p.
17. Ukrainian national liberation movement. March–November 1917: Doc. and materials (2003) / Edited by: V. Verstyuk (head) and others. Kyiv: Olena Teliga Publishing House, 1024 p.
18. Documents on the history and culture of Jews in the archives of Kyiv: Guide (2006) / Nauch. co-ed.: E. I. Melamed, M. S. Kupovetskyi; State Committee of Archives of Ukraine, Russia. Mr. humanitarian University, Jewish Theological Seminary. Kyiv: Spirit and Letter, 752 p.
19. Jewish political parties and movements in Ukraine at the end of the 19th and 20th centuries (2002) Documents and materials. Kyiv: NAS of Ukraine, 280 p.
20. History of Ukraine: Textbook: In 2 parts. Ed. 2nd, revision. and additional (1996) / Edit S. M. Klapchuk and others. Kyiv: IZMN, part 2, 336 p.
21. Bund // Electronic Jewish encyclopedia. Available at: <http://eleven.ort.org/jews-of-russia-and-ussr/jewish-movements-parties-organizations/10791/>
22. News from the Ukrainian Central Rada (1917). Kyiv.
23. Bulletin of the General Secretariat of the Ukrainian People's Republic (1917–1918). Kyiv.
24. Herald of the People's Freedom Party (1917). Petrograd.
25. Party news of the SR party(1917). Petrograd.
26. New business (1917). Kyiv.
27. Will of the people (1917). Kyiv.
28. Land and will (1917). Kharkiv.
29. Working people (1917). Katerynoslav.
30. Party news of the Central Committee of the RSDLP (1917). Kyiv.
31. Banner of labor (1917). Kyiv.
32. Social Democrat (1917). Kharkiv.
33. Southern worker (1917). Odesa.
34. Dziennik kijowski (1917).
35. Kievskaya thought (1917). Kyiv.
36. Kievskaya thought (1918). Kyiv.
37. Kyivan (1917). Kyiv.
38. Latest news (1917). Kyiv.
39. Hrushevskyi M. (1978) Articles, memories, documents and comments. *Notes of the National Academy of Sciences*. New York – Paris – Sydney – Toronto, 238 p.
40. Vynnychenko V. (1980–1983) Diary: In 2 volumes. Edmont – New York.
41. Doroshenko D. (1969) My memories of the recent past 1914–1920. In 4 hours. Munich.
42. Kovalevskyi M. (1960) At sources of struggle: Memories, impressions, reflections. Innsburg, 720 p.
43. Goldenweiser A. A. From Kiev memories (1917–1920), pp. 1–35.
44. Mylyukov P.N. (2001) Memories. M., 638 p.
45. Kerensky A.F. (1993) Russia is at a historical turning point. Memoirs. M.: Respublika, 384 p.
46. Tsereteli I.G. (1963) Memories of the February Revolution: In 2 volumes. Paris.
47. Verstyuk V. (1998) Workers of the Ukrainian Central Rada. Biographical guide // V. F. Verstyuk, T. S. Ostashko. – Kyiv: NAS of Ukraine, 254 p.
48. Hrytsenko A.P. (1993) Political forces in the struggle for power in Ukraine (end of 1917 – beginning of 1919). Kyiv, 101 p.
49. Lyubovets O.M. (2017) All-Russian political parties in the spring of 1917: political platform and regional representation. *Ethnic history of the peoples of Europe*. Kyiv, issue 51, pp. 71–76.
50. Pyrih R.Ya. (2009) Memoirs of contemporaries as a source of the history of the Ukrainian revolution. *Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921 years*. Kyiv: Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, vol. 4, pp. 31–58.
51. Reent O.P. (1994) The attitude of the proletariat of Ukraine to the Central Rada. *Ukrainian Historical Journal*, no. 4, pp. 3–18.
52. Soldatenko V.F. (1999) Ukrainian revolution: concept and historiography (1918–1920). Kyiv: Search and Publishing Agency "Book of Memory of Ukraine", 508 p.
53. Soldatenko V.F. (1999) The Ukrainian revolution. Historical essay: monograph. Kyiv: Lybid, 976 p.
54. Soldatenko V.F. (2012) Ukraine: 1917. Kyiv: KRION, 211 p.
55. Soldatenko V.F. (2017) Demiurges of the revolution: a mockery of the party history of Ukraine 1917–1920. Kyiv: Naukova dumka.
56. Soldatenko V.F. (2010) Revolutionary alternatives of 1917 and Ukraine / V. F. Soldatenko, O. M. Lyubovets. Kyiv: Naukova dumka, 320 p.